

Ліпська І.В.

студентка,

Науковий керівник: Романець Н.Р.

доктор історичних наук, доцент,

Криворізький державний педагогічний університет

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОЦЕСУ РЕАБІЛІТАЦІЇ ЖЕРТВ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ В УКРАЇНІ (К. 80-Х РР. – ПОЧ. ХХІ СТ.)

В умовах становлення української державності з'явилася об'єктивна можливість правдивого та наукового висвітлення проблем минулого, якими би важкими вони не були, і особливо по відношенні до тих громадян, що зазнали необґрунтованих репресій з боку комуністичної тоталітарної держави.

Актуальність дано питання полягає у тому, що в період визначення шляхів розбудови української державності, формування правових засад демократичної України нам необхідно неупереджено аналізувати історичні події, адже ми не маємо права на повторення помилок, які мали місце у тоталітарному суспільстві минулого з його негативними наслідками.

Мета дослідження – проаналізувати правові засади процесу реабілітації жертв політичних репресій в Україні.

Незаконність «Великого терору» визнали ще за часів СРСР після смерті Й. Сталіна, коли в роки «відлиги» провели часткову реабілітацію репресованих. Реабілітаційні процеси другої половини 1950-х – початку 1960-х років мали обмежений характер. Більшість громадян, засуджених за політичними звинуваченнями, не отримали повної реабілітації, а їхні права не були повністю відновлені.

Необхідно відзначити, що активна діяльність комісій з перегляду справ репресованих, у тому числі й на місцях, почала проводитися лише після прийнятих майже одночасно двох постанов політбюро ЦК КПРС: від 4 липня 1989 р. «Про спорудження пам'ятника жертвам беззаконня і репресій» та від 11 липня 1989 р. «Про додаткові заходи щодо завершення роботи, пов'язаної з реабілітацією осіб, безпідставно репресованих в 30–40 роки і на початку 50-х років». У контексті зазначених документів політбюро ЦК Компартії України 8 серпня 1989 р. прийняло постанову, яка передбачала завершення реабілітаційної роботи безпідставно репресованих. За постановою правоохоронні органи республіки вжили додаткових заходів у зміцненні кадрами робочих груп, які займалися питаннями реабілітації, залучивши до цієї роботи на місцях декілька сотень пенсіонерів – колишніх співробітників органів прокуратури, що значно активізували реабілітаційний процес. Зокрема в жовтні-грудні 1989 р. у судовому порядку на підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. було реабілітовано близько 50 тисяч осіб, що відповідало такій самій кількості реабілітованих за річний період з липня 1988 р. по липень 1989 р.

Подальша реабілітація проводилася згідно з Указом Президента СРСР від 13 серпня 1990 р. «Про відновлення прав усіх жертв політичних репресій 20–50 років». У ньому вперше було оговорено необхідність реабілітації осіб, репресованих в адміністративному порядку, проте Указ не передбачав механізм її реалізації. Декларативний характер зазначеного правового акту скасовував судовий порядок реабілітації громадян, що існував раніше, але й не передбачав іншого правового механізму її реалізації. Це обмежувало діяльність правоохоронних органів при прийнятті рішень у справах реабілітованих. Безперечно, це вимагало прийняття закону, який би став ефективним правовим інструментом для завершення складної

роботи щодо відновлення історичної справедливості прав громадян, які потерпіли від беззаконня і свавілля. Відмічаючи загально визнані результати та тенденції, що мали місце в ході реабілітації, необхідно визнати, що цей процес відбувався завдячуючи діяльності комісії політбюро ЦК КПРС, комісіям на місцях та прийнятому 16 січня 1989 р. указу Президії Верховної Ради СРСР «Про додаткові заходи по відновленню справедливості щодо жертв репресій, які мали місце в період 30–40-х і початку 50-х років», який дав можливість переглянути рішення позасудових органів. Зазначений Указ і роботу по його реалізації необхідно розглядати, як тимчасовий крок законодавця на шляху формування юридичної основи для виконання реабілітаційних заходів щодо поновлення в правах жертв політичних репресій [2].

У 1991 році, в останні місяці існування УРСР, було ухвалено Закон «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» [1]. У ньому вперше в Україні законодавчо засудили і відмежувалися від політичних репресій як методу керування суспільством. Але оскільки цей закон ухвалювався ще в УРСР, то певна частина цих репресій, навіть вчинених позасудовими органами, все ще визначалася «обгрунтованими». Відповідно до вимог Закону органами прокуратури та судами впродовж 1991–2001 років було реабілітовано 248 тис. 810 громадян, відмовлено в реабілітації – 117 тисячам 243 особам.

Прийняття Закону ознаменувало початок нового етапу відновлення справедливості, який мав політичне значення, утверджуючи, таким чином, статус незалежної держави. Законом передбачалася реабілітація жертв політичних репресій за «період після 1917 р. до моменту набрання чинності і поширювалась на осіб, необгрунтовано засуджених за цей час судами України або репресованих на території республіки іншими державними органами в будь-якій формі, включаючи позбавлення життя або волі, переселення в примусовому порядку, вислання і заслання за межі республіки, позбавлення громадянства, примусове перебування у лікувальних закладах, позбавлення чи обмеження інших громадянських прав або свобод з мотивів політичного, соціального, класового, національного і релігійного характеру» [1].

Реалізуючи Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», органи прокуратури спільно з органами державної безпеки проводили перевірки, складали висновки за архівно-кримінальними справами цієї категорії, за умови, що рішення за цими матеріалами не були скасовані на момент прийняття закону та видавали відповідні довідки щодо реабілітації репресованих осіб. З метою подальшого сприяння реалізації колишніми політичними в'язнями і репресованими своїх прав і свобод 3 лютого 2010 р. Президент України підписує Указ -V 91/2010 «Про додаткові заходи щодо державної підтримки колишніх політичних в'язнів, репресованих та їх громадських організацій», яким зобов'язує Кабінету Міністрів України проаналізувати стан додержання законодавства щодо реабілітації, державної підтримки колишніх політичних в'язнів і репресованих та вжити додаткових заходів для забезпечення безумовного його виконання; забезпечити розроблення в установленому порядку проекту загальнодержавної програми соціального захисту колишніх політичних в'язнів і репресованих, членів їхніх сімей на 2010–2015 роки та внести в установленому порядку на розгляд Верховної Ради України відповідний законопроект [2].

У 2015 році Україна засудила злочини комуністичного тоталітарного режиму Законом «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганд їхньої символіки». У 2017 р. у Верховній Раді України схвалено в першому читанні розроблений Українським інститутом національної пам'яті спільно з народними депутатами проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури реабілітації жертв репресій комуністичного

тоталітарного режиму 1917–1991 років» (№ 6574 від 09.06.2017). Законопроект суттєво розширює коло осіб, які підпадають під реабілітацію. Зокрема, в ньому прописана автоматична реабілітація осіб, які були покарані позасудовими органами, право на реабілітацію отримують ті, хто зі зброєю в руках боровся за незалежність України, був ув'язнений, примусово поміщений у психіатричний заклад, трудову армію, позбавлений майна через «експропріацію» чи «розкуркулення», або ж депортований за національною ознакою [4].

Таким чином, процес реабілітації в Україні у другій половині 80-х рр. ХХ ст. носив непослідовний характер. З одного боку, відбувалося стимулювання поглиблення цього процесу з союзного центру; створення у республіці системи організаційних структур, що займалися реабілітацією; повернення доброго імені невинно репресованим. Разом з тим, з іншого – ми маємо низку негативних явищ та процесів: гальмування реабілітації республіканськими державними структурами, існування значних відмінностей у темпах цього процесу в різних регіонах України, уповільнений перехід від реабілітації окремих осіб до реабілітації політичних організацій, течій та рухів, грубі помилки під час формування реабілітаційних комісій, звуження рамок реабілітаційного процесу тільки до розгляду справ жертв сталінських репресій 30–50-х рр. ХХ ст., відсутність повноцінної гласності у висвітленні питань, пов'язаних з реабілітацією.

В цілому, Україна на законодавчому рівні засудила репресії і відмежовувалася від терористичних методів керівництва суспільством, проголошувала намір неухильно добиватись відновлення справедливості, усунення наслідків свавілля та порушень громадянських прав, прагнула забезпечити посилену на цей час компенсацію матеріальної і моральної шкоди, заподіяної незаконними репресіями, реабілітованим та їх сім'ям, та гарантувала народу України, що подібне ніколи не повториться, що права людини і законність будуть свято додержуватись.

Список використаних джерел:

1. Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні: закон України від 17.04.1991. № 962-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991 – № 6. – Ст. 56.
2. Місінкевич Л.Л. Реабілітація жертв політичних репресій в Україні / Л.Л. Місінкевич. – Київ; Хмельницький, 2009. – 425 с.
3. Петровський Е.П. Політичні репресії радянської доби: українська історіографія кінця 1980-х – початку 1990-х років – [Електронний ресурс] / Е.П. Петровський. – Режим доступу: liberte.onu.edu.ua/.../petrovskiy_e.%20п.,%20
4. Пристайко В. Реабілітація жертв сталінізму // Історія в школах України, 2001. – С. 13–14.
5. Шевельов Ю. У довгій черзі реабілітації // Київ. – 1991. – № 12. – С. 72–76.